

BORSODI L. LÁSZLÓ

A székelység mint idegenség

Zsidó Ferenc: A fák magukhoz húzzák az esőt

Bár a cím megtévesztően lírai, Zsidó Ferenc regényének története nem az. Valójában a cím sem az, mert a székelyföldi olvasók tudják, és a mű elején is kiderül, természeti jelenségről van szó: az esős időben leereszkedő felhők érintik vagy betakarják a fák hegyét. Az idős szomszéd bácsi ezt nekem úgy mondta hosszú, hűvös, esős napokon: „Nyalja!” Majd hozzátette: „Nyalja, de mocsokul!” Azaz: a fák belefolynak az esőfelhőkbe, összefolyik az ég a földdel. De érezhető rögtön, hogy a magyarázat el is veszi mindkét képi megfogalmazás ízét. Magyarázatra azonban itt-ott szükség van, a regényben is, mert a székely nyelvjárás őzös változata, bizonyos, a gazdálkodó életmódhoz kapcsolódó szavak, valamint egyes szólások, élőbeszédszerű fordulatok ezt megkívánják. Talán ezt szolgálja részben a könyv végén található szómagyarázat. A székely szóhasználatban kevésbé jártas olvasónak sem kell azonban tartania, hogy nem fogja megérteni a szöveget, vagy csak annyira, amennyire Tamási Áron *Ábelétől*. Mert lehetnének ilyen mondatok, hogy: Anti ámbolyog hol ehejt, hol ahajt, kasmatol a kecskepajtában, pizmog a házban, hájdázódik a kocsmában, és ibóktalankodik favágáskor és a fehérnéppel, ezért is vircsálódnak vele mindenfelé. S bár ez a mondat mindent elárul a főszereplő jelleméről (ebbe majd később megyek bele), egyelőre most a kedves olvasót szeretném megnyugtatni: nincsenek ilyen (*tömény*) mondatok a regényben – ezt én raktam össze a regényből és a szómagyarázat segítségével. Lehetnének ilyenek is Zsidó mondatai, de nem ilyenek, mert akkor nemhogy a Kárpát-medence más tájain élő, meg vagyok győződve, hogy a székelyföldi olvasók nagy része is csalódottan tenné félre a könyvet. Az általam alkotott mondatba bekerült szavak szétszórva, okosan adagolva jelennek meg a regionális köznyelven íródott mű egy-egy pontján, amelyeknek a nyelv általi regionalitás, az atmoszféra, az élőbeszédszerűség, tulajdonképpen a hitelesség megteremtésében van szerepük.

A regény története egyszerű. Két cselekményszálon futnak az események: az egyiket a városról rövid időre falura költöző fiatal főszereplő, Desági Antal, azaz Anti, a másik az idősödő házaspár, Bíró János és felesége, Mariska életét követi nyomon. A szaggatott vonalakkal elválasztott fejezetek többnyire a két cselekményszálat váltogatják: közöttük hol rövid időbeli ugrások, hol egyidejűség figyelhető meg, de vannak kisebb számban olyan egymást követő fejezetek is, amelyek ugyanazt a cselekményszálat szövik tovább. A két élettörténet gyakran találkozik: amikor Anti Bíróékhoz látogat, vagy Bíró János megy Antinak segíteni, tehát a szereplők mozgása és a helyszínek kapcsolják össze azokat, belső ritmust adva a narrációnak.

A mű a realista-naturalista prózahagyományban helyezhető el: előbbi egy meg nem nevezett székelyföldi város közelében fekvő, szintén meg nem nevezett falu valószínű környezete, a hétköznapi életet megjelenítő történések, azok társadalmi kerete, a tér és a szereplők megformálásában érvényesülő típussteremtés, az eseményeknek a történelmi időben való pontos elhelyezése (a cselekmény a 2010-es évek első felében játszódik, de múltidézőként az elbeszélői mindentudásból feltárul a romániai kommunizmus közel ötven éve, Bíró János családi

hagyatékából a 20. század első fele is), illetve a regény nyelvezetének élőbeszéd-szerű stílusa adja. A naturalizmusra jellemző eltúlzott részletezés például a főszereplő félresikerült nemi életének, a kecskeszúrásnak, -nyúzásnak, illetve a megsebesült ló agonizálásának, majd elpusztulásának jelenetében érvényesül. A mű ereje és erénye azonban nem annyira az itt-ott lassan hömpölygő, néhol a fejlemények kikerekedésének teret nem engedő, inkább vágással, kihagyással elmondott és ezzel a tömörítést is elvégző történetformálásban van, hanem a szereplők megalkotásában. Nem az az izgalmas, hogy a figurák mit tesznek, hanem sokkal inkább az, hogy cselekedeteik, beszédük révén mi derül ki a gondolkodásukról. A mű tehát, ha lehet így fogalmazni, mentalitásregény (is) – a székely(kedő) attitűd ironikus, helyenként szarkazmusba hajló, néhol a humornak is eredményt tevő bírálata, amely hol vitába száll, hol egyetért a klasszikusnak számító 20. századi, valamint a kortárs epika és líra bizonyos műveivel. A továbbiakban ebből az aspektusból kívánok megfogalmazni néhány észrevételt a regényről.

Desági Antal története könnyen hívhatná elő Gertrude Stein híres mondatát – „A rózsza az rózsza az rózsza az rózsza” –, amely arra kényszeríti az olvasót, hogy hozzáférjen a rózsza lényegéhez. S bár Zsidó Ferenc főszereplője esetében is fennáll, hogy Desági Antal az Desági Antal az Desági Antal, mert nagyapját is, apját is úgy hívták/hívják. Csakhogy míg Stein szójátékon alapuló „verbális csendélete” éppen a történetet iktatja ki, és filozofikus beállítódást vár el, addig ebben a műben a történet, a történhetőség helyeződik vissza státusába. Wirth Imre *Karolina kertje* című regényéhez hasonlóan itt is egymást követő (nagyapa–unoka) és egymással szimultán haladó (apa–fia), egymást ismételni és átírni vagy egymástól távolodó, megszüntetni akaró generációk és történetek vannak. S bár Antiban a falura költözéssel kifejeződik a vágy és a szándék, hogy nagyapja élettörténetét megismételve úgy éljen, mint felmenője, székely falusi környezetben, gazdálkodó emberként, a néhai Desági nagyapa életmódjával való azonosulási vágya, kölcsönvett, gyermekkori nyaralásaiból fennmaradt emlékekből összefércezt székely identitása egybeesik urbánussá lett apja, a második Desági-nemzedék életmódjával való szakítással. Anti egy csapásra dönti el, hogy hatodik emeleti tömbházlakóból (mintha a szerző *Huszonnégy* című regényének valamelyik kisvárosi blokklakója gondolta volna meg magát) állattartó, földművelő gazda lesz. De amilyen gyorsan elhatározza, és meg is teszi, hogy falura költözik, a mű végén ugyanolyan hirtelen hozza meg a döntést, hogy visszaköltözik városra.

Anti falusi élete, kalandja ugyanis kudarc-történet. Egy ugyanolyan idealizált, valójában torz, álromantikus kép él benne a székely faluról, mint amilyenek a Székelyföldet Tündérhonnak álmodó, valójában sznob, nemzetismeret és történelmi tudat nélküli külhoni giccsmagyarok látják, akik hamis képet festenek Székelyföldről a nem székelyföldieknek, akik konzervatív értékrenden, nemzeti önazonosságon a társadalmi élet átalakulásáról, a technika fejlődéséről tudomást nem vevő elmaradottságot értenek. Mintha Anti története Fekete Vince *Székejűd* című szarkasztikus versének epikus változata lenne („A házak mind kürtőskálácsból vannak. A kapulábak, jobbról / és balról, felállított töltöttkáposztákból”; „És mindenik bejárat székelykapu, természetesen. / A haszonállatok pedig mind harisnyában járnak. / Télen. Székelyharisnyában. A bikák. A teheneken / csak egyszerű fekete-piros szoknya van, köténnyel, cseppessel a / fejükön, és hárász-kendővel a hátukon”). A huszonéves „sápadt, vézna [...] pénzügyi ellenőröcske” falusi életről alkotott képe azért esik súlyosabb megítélés alá nem székelyföldi nemzettestvéreinél, mert ő székelyként, helyiként gondolkodik így a saját fajtájáról és szülőföldjéről. Ennek egyik eklatáns példája, hogy azt gondolja, a kocsmá-

ba még mindig székely ruhában kell menni. S ahogy „idétlenül áll rajta az a harisnya, s a beszéde is olyan mismás”, ahogy jobb neki a városi dugikészlet, a joghurt és a lekvár, mint a szalonna, hiszen még bicskája sincs, ugyanúgy nem testhezálló neki a falusi élet egyetlen vonatkozása sem. Az Anti beavatástörténeteként értelmezhető események, amelyeket maga generál, vagy vele történnek, valójában annak lenyomatai, hogy Desági Antal elvárosiasodott unokája hiába próbál *viszszalépni* az urbánusból a rurális környezetbe, részévé válni a vidéki életnek, nem találkozik az elképzelése a valósággal. Ennek több oka is van: egyrészt alkatilag nem alkalmas erre, másrészt a székely falu sem olyan, mint régen, mint amilyenek ő gondolta.

Gyanítható, hogy Anti városinak is alkalmatlan, de élehetlenségét elfedik a körülményei: a biztos munkahely, a szülőkkel való együttlakás (ál)biztonsága, a felszínes haveri kör nyújtotta úgynevezett társasági élet, amelyben nem érzi túl jól magát, valamint a technikai feltételek biztosította kényelem. Antinak itt nem kell felnőnie. Felnőtté válása akkor kezdődik el, amikor falura költözik, s ha egyéb nem is éri, csak beszólás, kinevetés, megvetés, bíráltság, verés, azaz kudarcs, a szerzett negatív tapasztalatok egyrészt ráébresztik alkalmatlanságára, kétbalkezeségére, gyarló emberi mivoltára, másrészt ezek által esélyt ad magának az önismeretre, a felnőtté válásra, ha nem is sikerül végérvényesen megmaradnia abban az állapotban. Anti ugyanis annyi, amennyit szövegem bevezetőjében székely tájszavakkal leírtam róla: *ámbolyog*, azaz nem találja helyét a falusi és a városi, a szülei és a saját élete között, és hiába akar, minden igyekezete ellenére sem cselekedeteivel, sem beszédével, sem egész magatartásával nem tud integrálódni a székely mivoltukra büszke, előítéletekkel teli falusiak hétköznapijaiba, ünnepeibe. Első alkalommal csak nagypapa emléke menti meg, hogy a kocsmában, amikor *firtatja* (vitatja) a *hicki-vicki* (nagyképű) székelyek csúnya beszédét, jól meg nem verik (később azonban nem ússza meg pofon nélkül). Ahogy nem tudja kiemelni a kútból a vedret, vagy a kecske körül is csak *kasmatol* (tesz-vesz, zakatol), nem tudja ellátni, de végül levágni sem, ugyanúgy *ibóktalankodik* (ügyetlenkedik) a nemi életében is, mert képtelen kielégíteni a könnyen szerzett és így aztán hamar elveszített *fehérnépet* (nőt). Nem csoda, hogy nemcsak a nő, nemcsak az alkalmi ivócimborák, hanem az illegális fakitermelésbe őt befogó Nánás Gyuri és brigadéros társai is *vircsálódnak* – leszólják, ugratják, gúnyolják, és ettől Anti feszeng, gyakran *lémitál* (töpreng), hogy mit tegyen másként, vagy *merkel* (duzzog), mert rosszul érzi magát a bőrében, a faluban, emberi kapcsolataiban. Egyedüli támasza Bíró János, aki ha eleinte szintén ugratásból, de tanító szándékkal eladja is neki az öreg kecskét, később egy gidával jóváteszi korábbi tettét. A falusi életet elhagyó, úrhatnám, de őt kiszipolyozó Klári lányától és Angliában élő János fiának hiányától szenvedő Bíró János az irgalom és a megértés megtestesítője, aki-ben öregedőben, a halálra készülve is több a vitalitás, az elképzelés és önállóság, mint a gyermekeiben és Antiban, akit tanácsaival, konkrétan megnyilvánuló cselekedeteivel egyaránt jóságosan segít. Nem véletlen, hogy miután Bíró elveszíti feleségét, és városon élő lányához készül lakni, Anti is úgy dönt, pótapja nyomában visszatér korábbi környezetébe – egyik idegenségből a másikba.

És ha már azt hinnénk, hogy Anti áldozat, akkor tévedünk. Mert ugyan a székely falu világa sem olyan, amilyenek elképzelte (talán csak a levegő jobb, mint városon), nem olyan elmaradott, mert már *utolérte* a technika (Bíróék skype-olnak a fiakkal), és nem olyan tündéri, hiszen a férfiak naponta a kocsmában isznak, másodkézből nősülnek (értsd: elvált nőt vesznek feleségül), káromkodnak (aminek a megjelenítése az elbeszélés kissé prűdnek ható kihagyásos eljárása

helyett – például *b.szna*k helyett *basz*na*k*, *f.sz* helyett *fasz* – a hitelesség kedvéért lehetne szókimondóbb), rosszindulatúan megszólják egymást, vagy keresztbe tesznek egymásnak (ez legtöbbször a főszereplő rovására történik), azért Antinak is megvan a maga felelőssége. Együgyűsége és/vagy naivitása, részleges tájékozottsága nem mentség mindenre – ha csak arra gondolunk, hogy amikor rájön, Nánás Gyuri fakitermelése illegális (lesújtó megjelenítése és bírálata annak az újjgazdag típusnak és jelenségnek, akivel/amellyel a Székelyföldön ma is találkozni), nincs erkölcsi fenntartása, felelősségtudata: tovább marad a brigádjában, a pénznek nincs szaga alapon reggeltől estig éhbérért neki dolgozik. Jellegbeli torzsága még inkább akkor derül ki, amikor Nánás azt ajánlja neki, legyen magyarországi turistacsoportok idegenvezetője – és alkalmatlansága tudatában részt vesz ebben az átverésben is, igaz, rossz üzleti érzék hiányában csak egyszer. Antinak az unokáikat a faluban nyaraltató anyaországi nagyszülőkkel folytatott párbeszédese jelenete szomorú, egyben elevenbe vágó, mert a székelyföldi közéletben ma is tapasztalható jelenség példázata annak, hogy a székely vendégfogadás álkedvessége mögött pénzhéség, harácsolás, a nem idevalósi átverése, hiányos ismeretéből fakadó tájékozatlanságának kihasználása áll (egy közszájon forgó mondást bizonyítva: hogy a székely annyival több, mint a magyar, hogy éppen-éppen csak át tudja verni). S ami még súlyosabb: mindez a politikai, társadalmi, egyházi életből is ismerős összeborulás székely–magyar, határon innen és határon túli nemzetegyesítő (közben azt aláaknázó) retorika kiüresedett, megcsúfolt szólamaiba burkolva.

Mentalitásregényt említettem. Szerintem csak az a kérdés, hogy a szerzőt mikor verik jól meg vagy a székelyek, vagy a magyarországiak. Persze azok, akiket túlfűt az álhazaszeretet, akik elégedetten simogatják látszatmagyarságuk, -székelységük tele hasát. Valószínű, remélem, erre nem kerül sor, mert akik a simogatással vannak elfoglalva, azok nem olvasnak. És van egy olyan kategória is, amelyik olvas, sőt még ír is, és az írását használja fel/ki, hogy látszatszékelységéből alkotói nimbuszt teremtsen. Teremtettek is többen. Busásan megfizették nekik, busásan fizetünk mi is ezért, csak másképp. Éppen ezek ellenére és ellenében is kijelenthető: Zsidó Ferenc most megjelent könyve régi adósságot ró le, közéleti és poétikai szükségszerűség. Végre megszületett egy olyan regény, amely illúziótlanul szembenéz és szembesít a székely és magyar zászlót lengető, az alsóneműtől a hűtőmágnésig piros-fehér-zöldet és kék-aranysárgát látni akarók szólampufogtató látszatidentitásával, korunk identitásképző alakzatainak, eljárásainak hamis voltával. Ez a szembenézés és szembesítés nem azért hiteles, mert egy székelyföldi szerző teszi (nyilván azért is), hanem elsősorban azért, ahogyan teszi. A regény szerzője megtalálta hozzá ugyanis a megfelelő elbeszélői pozíciót és attitűdöt. Egyfelől intellektuális távolságtartásával mintha *fölötte állna* az elbeszélt világnak: hol finom iróniával bírálja, hol megértő empátiával ábrázolja az ember egyéni gyarlóságait (Anti ügyetlenkedéseit, hibáit, Bíró János és Mariska öregkori zsörtölődéseit, amelyben a múltbeli szerelem elégikusan megszépült emlék, az öregedő szülőket kihasználó Klári lányuk haszonlesését), és szarkazmussal illeti a Nánás Gyuri-félék társadalmi és gazdasági szempontból káros ténykedését, az anyagi érvényesülésért a nemzeti identitást eszközként használó magatartást, a székely és az anyaországi múlt- és önismereithányt, a hajrámagyarkodás, -székelykedés hamis bannereit. Másfelől viszont arra is rájöhetünk, hogy ez a *fölötte állás* nem elfoglalt erkölcsi pozíció, hanem narrációs szükségszerűség, ahonnan belátható a világ működése, ahonnan látathatók az ambivalens és visszatetsző jelenségek, emberi magatartásformák.

Valójában ugyanis ez az irónia – mint az irónia általában – önirónia is, azaz benne állás. Talán alkotói szempontból, a mű keletkezése szempontjából ezért lehet jelentősége az író származásának. De – még egyszer hangsúlyozom – ez önmagában nem lenne elég. Kellott a heroikus gesztusok nélküli alkotói és emberi merészség a diagnózis felállítására: szembenézni azzal, hogy ezek vagyunk, ilyenek vagyunk, éreztetni, hogy nincs ez rendben így, de nem mondani közvetlen ítéletet. Azt elvégezni az olvasó annak alapján, ahogyan a mű világának szereplői beszélnek, cselekszenek és gondolkodnak, vagy egyoldalúan, esetleg egyáltalán nem gondolkodnak.

Ha Zsidó Ferenc regényét el kellene helyezni az irodalmi hagyományban, akkor azt gondolom, nem lehet megkerülni azt, amit Móricz Zsigmond hajtott végre novellisztikájában és regényeiben (*Tragédia, Barbárok, Szegény emberek, Sárarany, A boldog ember* – hogy csak a közismerteket említsük): megszabadulva a Jókai–Mikszáth-féle anekdotizmustól, leszámolva a 19. századi népszínművek díszparaszt-képével, az illúziótlan szembenézést választotta. A 21. század harmadik évtizedében is eljött ez a pillanat. Zsidó is ezt teszi a maga írói eszközeivel – számot vet, elemez, láttat, és ezáltal bírál. Mert az éppen Móricz írói látásmódjára ható Ady Ugar-versei óta tudjuk: józanul, kritikusan, bírálva is lehet szeretni a fajtánkat.

S ha már irodalmi hagyomány, akkor megkerülhetetlen szóba hozni Tamási Áron *Ábelét*. Ennek a műnek a főszereplője azonban anti-Ábel: megvan benne a szándék, az élni akarás, de hiányzik belőle a frissesség, a talpraesettség, a derű. Tamási főszereplője hős, Zsidóé antihős, akinek eléggé ványadt a humora, erőtlen a leleplezésre, ha teszi is, bárgyúan. Nánás Gyurit egyszer *megszívátja*, de nagyjából ennyi, inkább ő jár pórul, az ő rovására élcelődnek, folyton alulmarad, szánalmassá válik, ő maga frusztrálttá. Nem véletlen, hogy vannak elvéve jó beköpek, slusszpoénonk a műben, de nem a humor a domináns, mint nagy elődjének könyvében, sokkal inkább a szarkazmusig elmenő irónia és az értékvesztésből adódó tragikum. Ha Tamásihoz kellene kötni *A fák magukhoz húzzák az esőt* című művet, akkor véleményem szerint sokkal inkább a *Himnusz egy számárral* című elbeszéléshez áll közelebb. Kevésbé népszerű, mint az *Ábel-trilógia*. Talán érthető: kemény dolgokat mond ki maró gúnnyal az első világháborút megszenvedett, de szenvedésében is szántalmas, az előítéleteiben és passzivitásában, pótcselekvésekben élő, betokosodott, a Demeter Gábor-féle újítással szemben ellenséges székely faluról.

Ha a kortárs (és egyáltalán az) irodalomnak van szerepe a társadalmi, nemzeti önismeret, a kritikus önszemlélet elmélyítésében, kialakításában, akkor Zsidó Ferenc művét ezért érdemes olvasni. Olyan kortárs alkotások kontextusában látom a helyét, mint a jelent a történelmi múlt viszonylatában értelmező Ágoston Vilmos-, Száraz Miklós György-, Tompa Andrea-, Vida Gábor- és Visky András-regények, és olyan epikai lírával dialogizálva, mint Fekete Vince *Vargavárosa*, Lövétei Lázár László *Feketemunkája*, amelyekben egyszerre tárul fel a távoli és a közelmúlt, illetve a jelen, mint annak elkerülhetetlen következménye, elszenvetője. Akárcsak ebben a regényben, amelyben a felszín minden vonzása mögött a mélyben a taszítás, távolítás és távolodás dinamikája működik, az otthonosságban az idegenség. Ezért egyszerre rettenetes és az olvasót spirálként magába rántó olvasmány Zsidó Ferenc regénye. (*Gutenberg, Csíkszereda, 2024*)